

Looduslike pühapaikade inventuur arhiiviallikate põhjal Pärnumaa kihelkondades, mida läbib Rail Balticu trassikoridor: Häädemeeste kihelkond

Pärnumaa

Aruanne

Töö nr: 20020MT1

Tartu 2020

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet

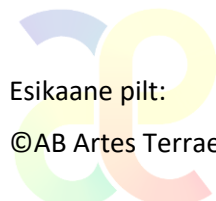
KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ, MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus ja Tartu Ülikool

Tellijaja: Muinsuskaitseamet
Tellijaja esindaja: Pikne Kama
Tellijaja kontaktid: Pikk tn 2, Tallinn pikne.kama@muinsuskaitseamet.ee
Projekti juht: Mart Hiob, PhD
Autorid: Riina Juurik, MA (Tartu Ülikool, arheoloog)
Laura Mäemets, MA
Töörühm: Mari-Ann Rimmel, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)
Reeli Reinaus, MA
Valdo Valper, MA
Mart Hiob, PhD
Esikaane pilt: Maa-ameti kaardiserver

©AB Artes Terrae OÜ 2020

Sisukord

1	Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel	5
2	Välitööde toimumise ajakava	5
3	Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg	5
4	Ülevaade töö tulemuslikkusest	5
5	Inventeeritud, perspektiivikad, leidmata ja hävinud kohad	6
6	Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele	7
7	Tööde käigus ettetulnud probleemid	7
8	Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta	7
9	Kasutatud kirjandus, käsikirjad ja andmebaasid	7
10	Lisa 1	9

1 Töörühmaliikmete nimi ja roll inventeerimisel

Erinevatel tööetappidel osalejad:

Riina Juurik, Laura Mäemets, vastutav koostaja antud kihelkonnas (arhiivitööd, teabepäeval esinemine, välitööde ettevalmistamine, välitööde märkmed ja fotod, järeltööd);

Riina Juurik, Laura Mäemets (arhiivitööd, välitööd);

Riina Juurik, Laura Mäemets (arhiivitööd, välitööde ettevalmistamine, välitööde märkmed ja fotod, järeltööd);

Mart Hiob (projektijuhtimine);

Riina Juurik (GIS andmete loomine).

2 Välitööde toimumise ajakava

<i>Kuupäev</i>	<i>Küla</i>	<i>Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms</i>	<i>Osalejad</i>
7.08.2020	Sooküla, Orajõe, Penu, Piirumi, Arumetsa	Hall kivi, Loodejõe allikad, Põrgukesä, Silmakivi, Vaimukivi, Silmakivi, Ärna jäljekivi	Riina Juurik, Laura Mäemets
25.08.2020	Häädemeeste	Teabepäev Häädemeestel	Riina Juurik, Laura Mäemets, Pikne Kama

3 Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd: kokku 56 tundi.

Välitööd koos teabepäevaga ja ettevalmistusega: 54 tundi.

Järeltööd: 16 tundi.

Kokku: 126 tundi.

4 Ülevaade töö tulemuslikkusest

Arhiiviandmete, kirjalike väljaannete ja kaardiandmete analüüsi ning välitööde ja teabepäeva läbiviimise lõpptulemusena kujunes kokku 7 potentsiaalset pühapaika Häädemeeste kihelkonnas. Sinna sisse on arvatud kõik kohad, mille puhul võis eeldada, et tegemist võib olla pühapaigaga: veekogud (järv, jõgi, oja, allikas), linnamäed, kivid (lohukivi, jäljekivi, ohvrikivi, rändrahn), maa-alad (põld, (ohvri)aed, heinamaa, mets, võsa, soo, raba, karjamaa), risu(või reo-)mäed, kalmed jne. 6 koha sisse on arvatud ka pühapaiga kompleksid, tõenäoliselt hävinud paigad, puuduliku kohaandmestiku või pärimusega kohad, ainult toponüümi sisaldavad paigad jmt. Ehkki pühapaiga inventeerimise eelduseks oli pärimus ning objekti olemasolu tänapäeval, oli töö kvaliteeti ning tulemuslikkust silmas pidades mõttekas võtta eeltöös arvesse ka kohti, mille puhul inventeerimist kavas ei olnud (nt juba ette teada hävinud kohad jmt) – lihtsustamaks materjalis orienteerumist ning välitööde läbiviimist.

Välitöödel inventeerimiseks jäi 7st potentsiaalsest objektist järgi 2 kohta, mis lisandusid teabepäeval või olid arhiivi- või välitööde käigus selgelt lokaliseeritud ning eeldatavasti säilinud. Kokku inventeeriti Häädemeeste kihelkonnas 2 kohta. 5-st ülejäänud algselt inventeerimisele plaanitud kohast jäid 4 leidmata ning nende puhul on kahtlane, kas nad enam alles on. 1 koht on lokaliseeritud kohaliku abiga, ent selle asukoha tõttu (meres, vee all) inventeerimata. Leidmata kohtade puhul ei saa kindlasti välistada võimalust, et nad siiski alles on, ent tõenäosus neid leida informantide vähesuse, pärimusandmete nappuse ja maastiku muutumise tõttu on väga väike. 2 inventeeritud kohta on lokaliseeritud arhiivitööl, neist ühe asukoht täpsustatud kohaliku abiga.

5 Inventeeritud, perspektiivikad, leidmata ja hävinud kohad

5.1. Inventeeritud kohad

- 1) **Loodejõe allikad** – Orajõe küla, lokaliseeritud arhiivitööl;
- 2) **Põrgukesä** – Penu küla, lokaliseeritud arhiivitööl, täpsustatud kohaliku abiga välitööl.

5.2. Perspektiivikad või välitöödel leidmata jäänud kohad

Puudulike või vastuoluliste lähteandmete vm asjaolude tõttu leidmata jäänud kohad, mille kohta võiks veel täiendavalt andmeid uurida (lisaks jäid kokkuleppeliselt inventeerimata võimalikud kabelikohad). Pärimustekstid ja originaalviited on toodud Lisas 1.

- 1) **Hall kivi** – Sooküla. Otsitud – leidmata. Küsitleti Allikukivi sihi ääres asuva Saki metsavahikoha peremeest [REDACTED], kes on sündinud Sookülas 1929. aastal. Hallist kivist ega sellega seonduvast pärimusest polnud ta kuulnud. Pärimuse stiil ja sisu on paikkonna kohta ebatavaline.¹
- 2) **Silmakivi** – Penu küla. Inventeerimata, kuna asub meres. Allikad on asukoha osas veidi vastuolulised, kuid kohaliku mehe [REDACTED] sõnul paikneb Jaagupi sadama pikema muuli otsa lähedal (ca X: 6432970.90, Y: 526646.61). Üldiselt peaks kivi olema vee all, mitte hästi nähtav, mistõttu paadid sinna otsa sõitnud. Otsest pühapaigapärimust pole.²
- 3) **Vaimukivi** – Penu? küla. Leidmata. Pärimusteade on oletatavasti kogutud Kura (praegu Penu) külast, kuid päris kindel ei saa selles olla. Kohalik Penu küla mees [REDACTED], kes meile Põrgukesä tutvustas ning Silmakivist teadis, ei osanud Vaimukivist midagi arvata. Puudub ka otsene pühapaigapärimus.³

5.3. Hävinud või väheperspektiivikad kohad

Objektid, mis on kas täielikult või suure tõenäosusega hävinud või mida on inventeerijate hinnangul ebatõenäoline üles leida. Pärimustekstid ja originaalviited on toodud Lisas 1.

- 1) **Silmakivi** – Piirumi küla. Kivi asuvat vee sees ning pühapaigapärimus puudub.⁴
- 2) **Ärma jäljekivi** – Arumetsa küla. Otsitud – leidmata. Ärma põlistalu on hävinud ja kivihunnikusse lükatud. Erma talus elavad Ärma talu peretütred [REDACTED] (80. a) ja

¹ Teade ERA II 234, 701 (28)

² EKI KK (Hää: Silmakivi 727475)

³ ERA II 235, 406/8 (12)

⁴ EKI KK (Pär: Silmakivi 717199)

██████████ (82. a), kes polnud talu maal paiknenud jäljekivist kuulnud. Sellest võib järeldada, et kivi on põhimõtteliselt võimatu leida ning see on suure tõenäosusega hävinud.⁵

6 Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele

Häädemeeste kihelkond on pikalt mööda randa kulgev kihelkond, ulatudes Läti piirini. Kuna tegemist on populaarse suvitusala (atraktiivne looduskeskkond, hea teedevõrk), on Häädemeeste kihelkonnas palju suvitajaid ja suvilaid. Seetõttu aga pole palju neid kohalikke põliselanikke, kes oskaks või teaks rääkida Häädemeeste kihelkonna pühapaikadest. Kui isegi teatakse midagi, siis on selleks muinsuskaitse all olev Rannametsa Töotusemägi (reg. 11748). Muudest pühapaikadest aga ei teata ning samuti neid ilmselt ka kihelkonnas väga palju pole olnudki – seda tulenevalt kihelkonna väiksusest ning hõredast asustusest, mis tuleneb põlluharimiseks sobiliku maa nappusest.

7 Tööde käigus ettetulnud probleemid

Pole palju põlisrahvast, kes oskaks otsitavate objektideni juhatada. Pühapaigapärimust on ka vähe – ilmselt pole asi kunagises väheses kogumistöös, vaid pühapaiku iseenesest ongi olnud kihelkonnas vähe. Hõreda asustuse korral on vähem ka suuri, laialt tuntud pühakohti, mis toimiksid kogukondliku suhtluskohana ning eelistatud võisid olla ühe või mõne pere poolt kasutusel olnud paigad. Tihti on tõenäosus, et hõreda asustuse korral info taolistest paikadest tänapäevani või üldse kirjalikesse allikatesse jõuab, väga väike.

8 Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta

Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmiseks:

- 1) **Loodejõe allikad**, Orajõe küla – Hää_Orajõe_01;
- 2) **Põrgukesa**, Penu küla – Hää_Penu_01;

Töörühma ettepanek registreerida pärandkultuuri objektidena:

- 1) **Silmakivi**, Penu küla – Hää_Penu_03.

9 Kasutatud kirjandus, käsikirjad ja andmebaasid

- Eesti Keele Instituudi kohanimkartoteek.
- Eesti Kirjandusmuuseumi ERA Kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kohapärimuse andmebaas Koobas.
- Eesti kohanimeraamat <http://www.eki.ee/dict/knr/>.
- Eesti Looduse Infosüsteem: www.eelis.ee.
- ERA fotokogu.
- ERA temaatiline kartoteek.
- ERA topograafiline kartoteek.

⁵ Teade ERA II 235, 55/6 (63)

- ERA ja Eesti Kultuuriloolise Arhiivi (EKLA) käsikirjakogud.
- Kaasik, Ahto. „Põlised pühapaigad“ (2016).
- Kaasik, Ahto. „Pühapaikade teejuht. Eesti põlised väekohad“ (2017).
- Pukk, Tiiu. (2000). Ikla, Häädemeeste, Uulu. Tallinn
- Pukk, Tiiu. Häädemeeste: Häädemeeste läbi aegade. Häädemeeste. (2009).
- Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti arhiiv-raamatukogu
- Viidalepp, Richard. „Iseloomustavat Eesti ohvrikividest“ (1940).
- Vilbaste, Kristel. „Eesti allikad“. Varrak (2013).
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid.
- Väike murdesõnastik <http://portaal.eki.ee/dict/vms>.

10 Lisa 1

Perspektiivikad või välitöödel leidmata jäänud kohad

1. Hall kivi (Sooküla)

Hall kivi asub Soo küla alguses Metsniku talu maa pääl. Kivi oli nii suur, et peremees tegi tast keldri. Kivi järel hakati ka sihti kutsuma Allikivi sihiks ja samuti üht lähedast talu Allikiviks. Vanasti on räägitud, et Suur Tõll on selle kivi paisanud, kui ta Lätimaal elavat sarvikut on pildunud. Esimese kivi on ta visanud tasaselt ja see kukkunudki siia.

ERA II 234, 701 (28) < Häädemeeste khk. ja v., Soo k., Rätsepa t. - Agnia Tali < Johannes Mängel, 26 a. (1939)

2. Silmakivi (Penu küla)

Silmakivi, suur kivi meres Kura küla all Kura nr 5 talu hoonete kohal. Silmakivi on siinkohal meres suur kivi ja lõuna pool küljes on tal silmakuju peal, kõik justkui silm, must tera keskel ja valge rõngas ümber.

EKI KK hää es1 s [94] (727475)

3. Vaimukivi (Penu küla?)

Kord läinud üks väga arg mees teed mööda kodupoole. Korraga karganud teekraavist välja imelik elukas. Pääs olnud tal suured sarved, taga pikk saba ja suust rippunud välja kihvad ning silmad läikinud nagu hõõguvad söed. Mehel hakanud kole hirm, juuksed tõusnud tal püsti ning higi jooksnud ojadena mööda ihu alla. Kurivaim tulnud mehele ikka ligemale ja ligemale, lõgistanud hambaid ja ähvardanud kallaletungiga.

Viimaks tulnud mehele hää mõte. Ta heitnud polvili maha ja lugenud kolm korda Issa-Meie ning löönud risti ette. Kohe kadunud vaim ära, kuid asemele tõusnud suur kivi, mida kutsutakse "vaimukiviks".

ERA II 235, 406/8 (12) < Häädemeeste, Orajõe v, Kura k - Herbert Kallas < ümbruskonna elanikelt (1939)

Hävinud või väheperspektiivikad kohad

1. Silmakivi (Piirumi küla)

Suur kivi meres Pikla nina otsas. Pikla otsast läheb Pikla rava, seal otsas on suur kivi.

EKI KK pär eki1 s-t [63] (717199)

Silmakivi. Nimetus tuleb asjaolust, et selle kitsast kohast kivi kõrvalt kiviravva ja Pikla nina vahelt sai kalapaatidega läbi sõita ehk siis sõita läbi nõelasilma ehk lühemalt läbi silma.

Pärandkultuuri objekt nr 848:KIV:002

2. Ärma jäljekivi (Aruküla)

Märgiga kivist. Häädemeestel Arumetsa külas Ärma talu karjamaal on keskmise suurusega kivi, millel inimese jalajälg selgesti näha on; kõik varbad on ka hästi näha. Kuidas see jalajälg sinna kivisse on saanud, sellest pole ma midagi kuulnud. ERA II 235, 55/6 (63) < Häädemeeste khk, Orajõe v, Kabli k – Aino Mäesalu < Marta Pääsuke, 24 a (1939)

